

Besedni red veznika: slovarski in skladenjski pogled

Dejan Gabrovšek

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, Slovenija, dejan.gabrovsek@zrc-sazu.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.ff.3.2024.15>

ISBN: 978-961-286-878-9

Veznik stoji na vezniškem mestu, to je začetno mesto oziroma ničto v stavku, ki ga uvaja. Na tem mestu lahko stojijo vsi vezniki. Primeri, v katerih veznik ne stoji na prvem mestu, se delijo na zaimke, ki so del besedne zveze, ki kot celota stoji na prvem mestu in s tem deluje vezniško, na možnost členka, veznika ali prislova, ki modificira celotni podredni stavek, pred katerim stoji, in na stilistično zaznamovane enote. Besedni red veznika je pomemben pri raziskovanju, katera besedna vrsta posamezne besede je prvotna.

Ključne besede: slovar, besedna vrsta, skladnja, veznik, leksikografija

Conjunction is placed in the conjunctive position, i.e. in the initial or zero position of the sentence which it introduces. All conjunctions can occur in this position. Cases in which the conjunction does not occur in the initial position are the following: pronouns that are part of a phrase which, as a whole, functions as a connector; a particle, a conjunction or an adverb modifying an entire subordinate clause; and stylistically marked units. The word order of conjunctions is instrumental in defining the primary word class of a particular word.

Keywords: dictionary, word class, syntax, conjunction, lexicography

Uvod

Prispevek¹ obravnava besedni red vezniške besede, za katero bomo v vseh primerih uporabljali termin veznik: naš pogled je skladenjski, zanima nas namreč funkcija besede na določenem mestu. Tak pogled se prekriva

¹ Članek je nastal kot del programa P6-0038 Slovenski jezik v sinhronem in di-hronem razvoju, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

z leksikografskim. Vloga veznika je povezovanje dveh enot v eno večjo (Toporišič 2004: 526; Žele 2016a; Krvina, Žele 2018; Pogorelec 2021; Gabrovšek, Krvina 2020; Gabrovšek, Krvina 2022: 574; Gabrovšek 2023).

Zlasti pri funkcijskih besednih vrstah je zelo pomembno, na katerem mestu v stavku stojijo, saj mesto pogosteje kot pri samostalniku in glagolu odloča, v katero besedno vrsto določena beseda sodi. Za veznik je definicijsko ničto mesto v stavku, ki ga povezuje: ta stavek imenujemo vezniški stavek. Veznik torej stoji na začetku stavka.² Kot ničto mesto ga obravnavamo zato, da lahko zaobjamemo vse možnosti pojavljanja veznikov, torej ne glede na to, ali so naglašeni (*čeprav*), nenaglašeni (*in*, *da*), opravljajo stavčnočlensko vlogo (*kdor*, *kar*) ali ne (*ampak*, *če*). Ta vidik se kaže smiselno predvsem z vidika položaja naslonskega niza v vezniškem stavku, saj tako naslonski niz stoji na prvem ali drugem mestu v stavku. Tak pogled bi bil problematičen le, če bi proučevali sestavo vezniških stavkov, ki jih uvaja veznik, ki opravlja stavčnočlensko vlogo (*kdor*, *kakšen*, *kjer*), a jih v tem primeru ne bi obravnavali kot veznike (oziroma bi njihovo vezniško vlogo obravnavali sekundarno), temveč bi jih obravnavali kot samostalniške, pridevniške ali prislovne zaimke.

Znotraj besedne zveze veznik stoji pred neprvo besedo. Na vezniškem mestu lahko stojijo besede, ki so po izvoru vezniki, členki in zaimki. S slovaropisnega vidika je pomembno proučiti, ali določena beseda stoji na vezniškem mestu le v določenih primerih (*in* s tem pomenih) ali pa v vseh oziroma v večini primerov, saj je to eden od kriterijev za določitev, katera besedna vrsta je prvotna. Besede, ki na vezniškem mestu stojijo vedno, so vezniki tudi besednovrstno – to velja tudi za oziralne zaimke, ki jih starejši slovarji (npr. Pleteršnikov) in slovnice uvrščajo med zaimke. Besede, ki na vezniškem mestu stojijo le v nekaterih pomenih, so v teh primerih konvertiti, tak primer so vprašalni zaimki. To merilo je zlasti pomembno pri razločevanju veznikov in členkov: če lahko beseda stoji le na vezniškem mestu, je veznik, če pa tudi na katerem drugem, je členek: taka primera sta izvorno členska *pa* in *torej*, ki v določenih pomenih konvertirata v veznik.

Raziskave tudi za priredja kot prototipno simetrične konstrukcije³ ugotavljajo, da veznik stoji na ničtem mestu neprvega stavka ali besede in

² Poleg veznika je na začetnem mestu v stavku tudi vprašalnica, le da te funkcije ne obravnavamo kot posebno besedno vrsto. V vsebinskih odvisnikih vprašalnica (*ali*, *kaj*, *kako*, *zakaj* ...) postane veznik. Vprašalnica ne opravlja povezovalne vloge.

³ V nasprotju s podredji, ki so nesimetrične: tak pogled je sicer v novejših raziskavah že presežen (Gabrovšek 2023).

torej tudi priredja niso povsem simetrična, veznik pa ne samostojen med enotama, ki ju povezuje (Pogorelec 2021: 463; Haspelmath 2004: 3). Če bi bilo priredje simetrična konstrukcija, bi veznik stal med stavkoma (ali besedama) in ne bi pripadal nobenemu od stavkov (besed).

Čeprav veznik stoji na ničtem mestu vezniškega stavka in ne med enotama, ki ju povezuje, je njegova funkcija dvosmerno povezovanje obeh enot v eno enoto. S tem se pomembno razlikuje od predloga⁴ in zlasti naklonskega členska, ki delujeta enosmerno le na enote, ki jima sledijo.

Besede, ki lahko stojijo tudi na neničem mestu v stavku, besednovrstno niso vezniki, npr. *pa* in *vendar* v zgledih (1, 2), lahko pa v veznik konvertirajo, če v stavku stojijo na ničtem mestu. Zgled (1) sodi v brezvezje, v zgledu (2) pa je veznik *le pa*. Seveda je povezovalna funkcija teh členkov močna, saj povezovalni členki predstavljajo eno od dveh (druga so naklonski) glavnih skupin členkov (Žele 2014: 10).

(1) *Proti meningitisu se je možno cepiti, proti boreliozii pa ne.*

(2) *Vedno znova zanemarjajo drobne stvari, ki se morda zdijo nepomembne, pa vendar je iz njih sestavljen mozaik turističnega vtisa.*

Ničto mesto v vezniškem stavku je strukturni pokazatelj vezniške funkcije, ni pa vsaka beseda, ki stoji na tem mestu, tudi že veznik: vezniška funkcija pa je seveda pogojena tudi z vzpostavitvijo razmerja: vloga veznika je povezovanje dveh enot (besed, stavkov) v višjo enoto in (so)izražanja razmerja med tema enotama. Dvosmernost delovanja veznika se vidi zlasti po tem, da se vloga veznika ne razlikuje glede na to, kje vezniški stavek stoji, važno je le, da je veznik znotraj vezniškega stavka na ničtem mestu.⁵

V naslednjih poglavjih bomo na izbranih primerih prikazali besedni red veznika. Vsi zgledi so iz Gigafide 2.0, večino zgledov pa smo poiskali s pomočjo ukazov CQL: koda iskanja je navedena v opombi pri prvem zgledu, za katerega velja.

Veznik na ničtem mestu v stavku

To je najobičajnejša stava veznika, značilna je za vse veznike, ki so to tudi besednovrstno in v vezniškem stavku nimajo stavčnočlenske funkcije, in za

⁴ Zlasti je vidna enosmernost delovanja predloga: glagol → predlog → samostalniik v določenem sklonu.

⁵ Za primerjavo, kako se ločujeta članek in medmet, glej članek Snój, Žele: 2022.

vse samostalniške in prislovne zaimke (oziralne in vprašalne), ki nastopajo v vezniški vlogi in stojijo samostojno. Ta besedni red veznika je prisoten v celotni zloženi povedi (Žele 2016, Gabrovšek, 2019, Gabrovšek, Žele 2019, Gabrovšek 2023). V besedni zvezi se veznik postavlja pred neprvo besedo, praviloma sicer le pred zadnjo, lahko pa stoji tudi med vsemi deli besedne zveze, zgleđa (6, 7).

- (3) *Res je, da sem v zadnjem času premalo tekmoval.*
- (4) *Če se bo debata zavlekla, bodo glasovanje preložili na petek.*
- (5) *Tovornjak je, kolikor je znano, trčil v zadnji del kombija.*
- (6) *Predaval je na univerzi in pisal učbenike.*
- (7) *V petek in soboto bo večinoma suho in mrzlo zimsko vreme.⁶*
- (8) *Prišla je prodajat sadje, zelenjavo, meso in jajca.⁷*

Med enobesednim in večbesednim veznikom

Eden od pravopisnih problemov stave veznika je tudi stava vejice pri podrednih veznikih: stoji namreč lahko med odnosnico in veznikom ali pred odnosnico, veznik pa je v tem primeru vsaj glede na stavo vejice na drugem mestu (Gabrovšek, Krvina 2022: 574, Gabrovšek 2023a: 47). Tu se odpira vprašanje, ali je med možnostma *medtem, ko in, medtem ko* razlika: izkaže se, da je v nekaterih primerih ni (*kljub temu, da* : , *kljub temu da*), v nekaterih primerih pa je: veznik *medtem ko* le kot celota (brez vejice med besedama) izraža tudi protivnost.⁸

Nastanek stalne vezniške zveze (ki deluje kot ena enota) lahko glede na stavko vejice prikažemo tako: *med tem, ko* > *medtem, ko* > *medtem ko*.

- (9) *Uživamo, medtem ko jemo.*
- (10) *Plačati mora stroške kazenskega postopka, medtem ko so ga plačila povprečnine oprostili.*

Te primere izpostavljamo zato, ker le iz stave vejice ne moremo vedno razbrati, katera beseda ali katere besede (v primeru vezniške zveze) opravlja(jo) vezniško vlogo, saj je pri časovnem pomenu zveze *medtem ko* veznik le

⁶ [tag="[SP].*"] [word=";"]? [tag="Vp"] [tag="[SP].*"]

⁷ [tag="So.*"] [word=";"] [tag="So.*"] [word=";"] [tag="So.*"] [tag="Vp"] [tag="So.*"]

⁸ Zanimivo je, da Pleteršnik navaja protiven zgled zgolj z veznikom *ko*: *meni pšenica daje po dva mernika, ko (während) drugim le po merniku*. Podoben primer, pri katerem prihaja do razlik v pomenu glede na zapis vejice, je *tako, da* : , *tako da*.

ko, medtem pa je v vsakem primeru odnosnica, čeprav stava vejice tega ne kaže nujno.

Veznik, ki v stavku ne stoji povsem na začetku stavka

V nekaterih primerih lahko veznik stoji tudi na neničem mestu v stavku in ga vseeno ne obravnavamo kot katero drugo besedno vrsto. Značilno za vse take primere je, da obstaja pravilo besednega reda, ki nad pravilom ničtega mesta veznika prevlada, a je v vseh primerih vezniška funkcija ohranjena.

Do položaja veznika na neničem mestu pride iz naslednjih razlogov:

- veznik je hkrati tudi samostalniški ali pridevniški zaimek in se zato v besedni zvezi obnaša kot samostalnik ali pridevnik,
- pred podredni veznik se postavi členek, veznik ali prislov, ki modificira celotni stavek,
- stilistični besedni red, ki veznik postavi na nenično mesto.

Veznik sodi še v drugo besedno vrsto

V teh primerih se vidi preplet lastnosti besednih vrst, in sicer veznika, zaimka in samostalnika ali pridevnika. Taki primeri so oziralni⁹ in vprašalni zaimki. Smiselno se je vprašati, katera funkcija je prvotna: se zaimek obnaša kot veznik ali se veznik obnaša kot zaimek? Se samostalnik obnaša kot veznik?¹⁰ Izvorno (etimološko) gre v vseh primerih za zaimke, zaimki pa so vedno »zamenjava« za določeno besedno vrsto: torej imamo samostalniške, pridevniške in prislovne zaimke. Vezniška funkcija pride šele naknadno s stalnim mestom (ničto mesto v stavku) in s povezovalno funkcijo.

Prevlada vezniške funkcije nad ostalimi (ki se seveda še vedno vsaj delno ohranjajo) je vidna po tem, da celotna besedna zveza, del katere je veznik, stoji na ničtem, torej vezniškem mestu, in to ne glede na tematsko progresijo v vezniškem stavku. Tako je veznik še vedno na ničtem mestu, čeprav ne stoji takoj na začetku vezniškega stavka. Po tematski progresiji

⁹ B. Pogorelec ugotavlja, da so »[p]odredni vezniki [...] z drugimi besednimi vrstami povezani preko oziralnih zaimkov« (Pogorelec 2021: 27).

¹⁰ Do neke mere je to podobno vprašanju o kokoši in jajcu: pomembno je predvsem, na kateri vidik se osredotočimo. V naši raziskavi sta v ospredju skladijski in leksikografski vidik.

se lahko razvrstijo le stavčni členi, ki niso že izraženi z veznikom ali v naslonskem nizu.

Veznik se obnaša kot samostalnik

Samostalniški vezniki¹¹ se lahko postavijo na mesto desnega neujemalnega prilastka, zgledi (11–13). Pri tem se vidi njihova samostalniškost, saj se postavijo na mesto, ki je značilna za samostalnik.

- (11) *Na zaslonu se pokaže pet ikon, izbiro katerih potrdimo s pritiskom na zaslon.*¹²
- (12) *Nihče nam ni znal povedati, emisije česa bodo spuščali v zrak skozi bio filtre.*
- (13) *Ne želi špekulirati, v zvezi s čim so ga iskali.*

Druga možnost je stava veznika *kateri* na začetku besedne zveze – *kateri* je v roditelju, a se postavi na začetek, s čimer je bolj poudarjena vezniška funkcija *kateri*: tako ni na ničtem mestu zgolj besedna zveza, del katere je veznik *kateri*, ampak je tudi *kateri* povsem na začetku. Tak besedni red za ostale samostalniške zaimke in samostalnike ni možen, kar še dodatno dokazuje prevlado vezniške funkcije besede *kateri*, zgled (14). Pred samostalniškim veznikom lahko stoji predlog, zgled (15).

- (14) *Približno štiristo metrov od obale se je sredi čeri vzdigoval obris ladje, katere polomljeni jambori in vrvi so vihrali v vetru.*
- (15) *Potrebuje nekoga, na kogar se lahko zanese, komur lahko zaupa in od kogar lahko vedno pričakuje iskrene besede.*

Druga možnost povezave veznika v besedni zvezi je zveza prislov ali pridevnik ali predložni samostalnik + predlog + veznik. Ta možnost je zelo redka. Kot veznik nastopa *kateri*.

- (16) *Zabeležila je vrsto uspehov, največji od katerih je ponovna izvolitev v deželni parlament.*¹³
- (17) *Bernard, ki živi v hiši, tik ob kateri je prišlo do tragedije, je povedal, da je bila cesta v času nesreče mokra in spolzka.*¹⁴
- (18) *Odmeva primer mučenja 13-letnice, v povezavi s katerim preiskujejo šest mladih.*

¹¹ Ta termin uporabljamo namesto termina samostalniški zaimek v vezniški vlogi.

¹² [word=","] [tag="So.*"] [lemma="kateri"]

¹³ [tag="S.*"] [word=","] [tag="P.*"] [tag="D."] [lemma="kateri"]

¹⁴ [tag="S.*"] [word=","] [tag="R.*"] [tag="D."] [lemma="kateri"]

Veznik se obnaša kot pridevnik v samostalniški ali predložni zvezi

Če je veznik pridevniški zaimek (*kakšen, kateri*), v vsebinskih odvisnikih nastopa v samostalniški ali predložni zvezi. Če je zveza predložna, se predlog postavi pred veznik. Tu imamo združena kar tri pravila o stalni stavi: veznik stoji na ničtem mestu stavka, ki ga uvaja, predlog stoji pred besedno zvezo, pridevnik (praviloma) stoji pred samostalnikom. Ta pravila se združijo tako: celotna predložna zveza stoji na ničtem mestu v stavku, saj celotna zveza deluje vezniško, pridevniški zaimek, ki je hkrati tudi veznik, stoji pred samostalnikom, predlog pa stoji pred samostalniško besedno zvezo, saj vezniška funkcija te samostalniške zveze na položaj predloga ne vpliva. *Kateri* in *kakšen* pred samostalnikom se obnašata kot tipična pridevnika.

(19) *Dobro je vedeti, kateri pogoji morajo biti izpolnjeni za uspeh.*

(20) *Niso želeli komentirati, za kakšen tovor je šlo.*

(21) *Turčija je ena od treh držav, pod čigar okriljem potekajo pogovori.*

Veznik se obnaša kot prislov

Zaradi pravil stave besed znotraj besedne zveze je prislov v besedni zvezi na začetku – tako kot za samostalniške in pridevniške veznike pa velja, da se celotna besedna zveza postavi na začetek, torej na ničto mesto v stavku.

(22) *Zaveda se, kako pomembna je prva tekma.*¹⁵

Pred podrednim veznikom stoji modifikator celotnega stavka

Tu so predstavljeni tipi, pri katerih je pred podrednim veznikom členek, veznik ali prislov. Ta pravila so omejena le na podredja zato, ker so podredja stavčni členi v matičnem stavku in v razmerju do matičnega stavka delujejo kot ena enota¹⁶ – to za ostala razmerja večstavčne povedi ne velja.

¹⁵ [word=","][word="kako"][tag="P.*"]

¹⁶ To se kaže tudi v tematski progresiji, saj je odvisnik tema ali rema v razmerju do matičnega stavka.

Členek pred podrednim veznikom

Pred podredne veznike se lahko postavi členek, ki modificira celoten stavek.¹⁷ Za poudarjalni členek na splošno velja, da se postavi pred enoto (besedo, besedno zvezo, stavek), ki jo modificira. Besednoredno se torej obnaša podobno kot predlog. Take zveze imajo pogosto potencial, da postanejo stalne, npr. *tudi če*. Enako potencial imajo zveze prislova in veznika, npr. *medtem ko, tako da*. Veznik je v teh primerih še vedno na ničtem mestu, členek pa modificira celoten stavek kot eno enoto in ne le veznika: členek ne more modificirati le veznika, zato členek pred prirednim veznikom ne more stati. Členek torej deluje kot enota, ki stoji pred stavkom, to mesto pa lahko štejemo kot »predmesto«, saj členek ni obvezen.

Najpogostejši členki pred podrednim veznikom so: *pa, še, tudi, zlasti, sploh, vsaj, seveda, ne, šele, le, predvsem*. V prirednih zvezah dveh besed, ki sta lahko tudi veznika, je druga beseda členek, prva pa veznik, npr. *in pa*.

(23) *Celo kdor se uči, ne bo uspel.*¹⁸

(24) *Le če si med najboljšimi v svetovnem pokalu, odideš na olimpijske igre.*

(25) *Že ko se spoznata, ugotovita, da imata veliko skupnega.*

Zelo pogosto se pred podredni stavek postavlja členek *pa*.¹⁹ Dokaz, da je *pa* členek in ne veznik ali da *pa* + podredni veznik ne tvorita besedne zveze, je, da je *pa* izpušljiv, podredni veznik pa ne. *Pa* v teh primerih poudarja celotni stavek, zato se mora postaviti predenj. Tudi to dokazuje, da je veznik del stavka, ki ga uvaja. Zlasti pogoste so zveze členka *pa* z dopustnimi vezniki.

(26) *Spet bo želel pomagati, pa čeprav stoji pred misijo nemogoče.*

(27) *Odločen je bil, da najde lastnika tistega avtomobila, pa če je to zadnja stvar, ki jo bo naredil.*

Veznik pred podrednim veznikom

Pred podrednim veznikom lahko stoji priredni veznik, priredni veznik pa povezuje vsaj dva odvisnika. Spet se vidi, da podredni stavek nastopa kot ena enota in je zato lahko ali priredno povezan ali vstavljen v drug stavek.

¹⁷ To je eno od meril podrednosti.

¹⁸ [word=";"][tag="L"][tag="Vd|Z[vz].*"]

¹⁹ *Pa* je tudi sicer prototipni členek, saj se lahko postavi skoraj kamorkoli, tudi znotraj naslonskega niza.

Odvisni stavek je lahko vstavljen med prirednim veznikom in ostalim stavkom.

- (28) *V nekaterih krogih velja, da je kar težko priti do mene in da delam ostro selekcijo.*
- (29) *Zadevo je uvozil iz Amerike, in ker je vzel večjo količino, se cena od ameriške skoraj ne razlikuje.*

Sem sodijo tudi dvodelni vezniki, ki stojijo pred vsakim stavkom, ki ga uvajajo, pri čemer je ta stavek podreden glede na prvi stavek v povedi.

- (30) *Prepevanje je priljubljeno, bodisi ko smo sami bodisi ko gremo z družino na izlet.*
- (31) *Ne vem niti kje je niti kdo jo ima.*

Pred podrednim veznikom lahko stoji tudi drug podredni veznik, v tem primeru je v en odvisni stavek vstavljen drug odvisni stavek. Izstopajo zveze *da če, da ko, ker če, da čeprav, da dokler*.

- (32) *Vsi vemo, da ko enkrat izsiljuješ rezultat, potem nikoli ne bo dobro.²⁰*

Prislov pred podrednim veznikom

Ta možnost je redkejša. Izstopajo prislovi *tik, vse, posebej, posebno*, njihova vloga pa je podobno kot pri členku poudarjanje celotnega stavka. Pogosteje je prislov pred podrednim veznikom odnosnica ali del večbesednega veznika, teh primerov pa ne uvrščamo sem, ampak so obravnavani v poglavju Med enobesednim in večbesednim veznikom, saj tu nastopajo le prislovi, ki ne morejo biti tudi odnosnice.

- (33) *Tik preden se je ekipa odpravila čez Atlantik, so trenirali v Franciji.²¹*
- (34) *Pot je nezahtevna, posebej če je suha.*

Stilistika

Zgleda, obravnavane v tem poglavju, bi lahko pretvorili tako, da bi veznik stal na ničtem mestu – obravnavane zgleda lahko torej razumemo

²⁰ [tag="Vd"] {2}

²¹ [tag="R.*"] [tag="Vd"]

kot stilistično varianto,²² pri čemer se vezniška funkcija ohranja kljub nezačetnemu mestu v stavku in gre pri vseh primerih za veznike in ne za konverzije.

Prvi del dvodelnega veznika se postavi pred povedek

V stopnjevalnem in ločnem priredju, ki ju uvajajo dvodelni vezniki, se prvi del veznika (ki je lahko tudi večbeseden) lahko postavi pred povedek in ne povsem na začetek stavka (kar sicer je možno, čeprav redkeje), drugi del dvodelnega veznika pa se postavi na začetek drugega stavka. Predvidevamo, da se prvi del dvodelnega veznika pred povedek postavi zato, da bolj poudari vsebino povedka kot jedra stavka – s tega vidika se obnaša enako kot členek, s pomembno razliko, da sta oba dela dvodelnega veznika obvezna in le kot celota skupaj z obema stavkoma izražata ločnost ali stopnjevanje. Te primere lahko pretvorimo tako, da je prvi del vezniške zveze na ničtem mestu prvega stavka. Pri povezovanju besedne zveze se prvi del postavi pred besedo, ki jo poudarja – tej besedi sledi drugi del vezniške zveze. Tako lahko povezujemo samostalnike, pridevnike in prislove,²³ zgledi (38–40).

(35) *Položaj ne le obvladujejo, temveč poslujejo skoraj dobičkonosno.*

(36) *Parlament ga ali sprejme ali zavrne.*

(37) *43 odstotkov vprašanih bančnemu sistemu niti ne zaupa niti zaupa.*

(38) *Tako bo vrt ne samo bolj zdrav, ampak tudi podoben lepi cvetlični gredici.²⁴*

(39) *Prostoru gradnje je treba prilagoditi ne samo arhitekturo, njeno funkcijo in obliko, ampak tudi izbiro barve in barvni ton.*

(40) *V tem trenutku je priti do stanovanja ne samo težko, ampak praktično nemogoče.*

²² Stilistični vidik omogoča permutativnost: na pomen celote vplivajo vsi elementi in njihov vrstni red (Gabrovšek, Krvina 2023).

²³ Ker gre za priredno povezovanje, morata oba dela besedne zveze soditi v isto besedno vrsto.

²⁴ [word="ne"][word="samo"][tag="[SPR].*"]

Zapostavljeni kot

V redkih primerih je veznik *kot* rabljen zapostavljeno, postavi se za pridevnik.²⁵ To je najbolj nenavaden primer stave veznika, saj veznika *kot* v tem pomenu ne moremo postaviti na ničto mesto (**Tone, kot je trmast .../ *Kot je Tone trmast ...*). Kaže se, da je zapostavljeno mesto nujni pogoj, da veznik *kot* izraža vzročni pomen.

(41) *Tone, trmast kot je, se ti še ne bo opravičil.*²⁶

(42) *Racionalen kot je, se je izognil filozofskim teoremom.*

Del večbesednega veznika je nikalnica

Vezniške zveze z besedo *ne*, ki znotraj večbesednega veznika ne stoji na začetku,²⁷ kot *dokler ne, preden ne*, lahko stojijo razdruženo, če to zahteva naslonski niz, zgled (43), del katerega je (lahko) nikalnica, če nikalnica stoji pred besedo, ki jo zanika, zgled (44), ali če je nikalnica združena z glagolom biti v obliko *ni, niso* itd., zgled (45). Nikalnica stoji na koncu naslonskega niza (Toporišič 2004: 671), prvi del vezniške zveze (*dokler, preden*) pa pred naslonskim nizom na tipičnem vezniškem mestu.

(43) *Samica obdrži jajčeca v telesu, dokler se ne izležejo mladiči.*

(44) *Dokler se sadike ne ukoreninijo, jih obilno zalivamo.*

(45) *Dobava vode se prekine za čas, dokler ni odpravljen vzrok prekinitve.*

Slovarski vidik

Zgornja analiza je pokazala, katere besede nastopajo v vezniški vlogi. Ta analiza nam pomaga pri določanju besedne vrst in konverzij posameznih besed v slovarju.

Zlasti za oziralne veznike velja, da so jih vsi slovarji in slovnice obravnavali predvsem kot zaimke (Cazinkić 2001), SSKJ pa je v bodisi pojasnilu omenil njihovo vezniško rabo ali pa jih tudi uvrstil v ločeno geslo pod veznik. S tega vidika je Pleteršnikov slovar, ki večino oziralnih veznikov uvršča med zaimke, bolj sistematičen, saj je v SSKJ *kdor* zaimke, *kjer* pa

²⁵ Strukturno enak je angleški primer: *Poor though he is, he is happy.*

²⁶ [tag="P.*"] [word="kot" & tag="Vd"] [tag="G.*"]

²⁷ Torej ne zveze *kot ne da*, kjer je *ne* na začetku.

v enem geslu zaimek, v homonimu pa veznik. *Kadar* oba slovarja uvrščata med veznike – to kaže, da je vsem trem skupna ravno vezniška funkcija, medtem ko stopnja »zaimkovnosti« niha: medtem ko je *kdor* prototipni oziralni zaimek, je *kadar* občuten predvsem kot veznik, čeprav sta besedotvorno oba tvorjena enako: *kdo* → *kdor*; *kdaj* → *kadar*.²⁸ Tudi zato je bolje vse oziralne zaimke obravnavati kot veznike, njihove lastnosti zaimka (in hkrati samostalnika, pridevnika ali prislova) pa prikazati v zgledih in etimologiji – oboje eSSKJ omogoča v večji meri kot prejšnji slovarji.

Drugače velja za vprašalne zaimke (*kaj*, *kako*), saj vezniško funkcijo opravljajo le v nekaterih primerih in jih je zato pravilno obravnavati kot zaimke s konverzijo v veznik, kot to kaže SSKJ, npr. pri zaimku *kdo*. Kriterij, kje lahko stoji beseda, pomaga zlasti pri razločevanju med veznikom in členkom – Pleteršnikov slovar se je razumljivo raje odločal za veznik (tudi pri zapostavljenem *pa*), saj besedne vrste členska ni poznal, SSKJ pa je bil neenoten: *vendar* je prikazan kot članek s konverzijo v veznik (enako ga obravnava eSSKJ), *torej* pa je razdeljen v dve gesli, prvo geslo je članek, drugo je veznik, čeprav se obnaša zelo podobno kot *vendar*. Tudi zaradi združevanja pomenov na enem mestu (v enem geslu) je ustrežnejše vse pomene besed *pa*, *torej* in *vendar* (ter podobnih) prikazati v enem geslu z navedbo konverzij. Vse tri besede so prvotno členki.

Zaključek

Prispevek je pokazal pomembnost besednega reda pri analizi veznikov – tako se kaže, da na določanje besedne vrste pomembno vplivajo tudi povsem strukturni elementi, kot je besedni red – v primeru veznika je to ničto mesto v vezniškem stavku. Ta pristop je nujno dopolniti tudi s pomenskimi lastnostmi veznika, saj bi šele tako dobili natančen pregled lastnosti veznika. Hkrati pa prispevek prikazuje kompleksnost meril za določevanje prvotne besedne vrste: v tem prispevku se osredotočamo predvsem na veznik, vsekakor pa so zahtevne razmejitve tudi med ostalimi besednimi vrstami.

²⁸ To kaže tudi na neuskklajenost redakcij: tri besede, ki sodijo v isto skupino, so obravnavane na tri različne načine.

Viri in literatura

Robert CAZINKIĆ, 2001: Kategorizacija in razvrstitev oziralnikov *ki in kateri*, *Slavistična revija* 49/1–2, 55–73.

Dejan GABROVŠEK, 2019: Tipologija nestavčnočlenskih nematičnih dopolnil, *Jezi-koslovni zapiski* 25/2, 83–96.

Dejan GABROVŠEK, 2023: *Slovenska zložena poved z vidika stopenj odvisnosti*. Ljubljana: Doktorska disertacija.

Dejan GABROVŠEK, 2023a: Vloga odnosnice v slovenski podredno zloženi povedi, *Jezik in slovstvo* 68/3, 43–55.

Dejan GABROVŠEK, 2024: Položaj naslonskega niza v vezniškem stavku v slovenski zloženi povedi. *Jezikoslovni zapiski* 30/1, 49–63.

Dejan GABROVŠEK, Domen KRVINA, 2020: Veznika *dokler, dokler ne*: raba, pomen in vpliv na vid dejanj, ki jih povezujeta. *Slavistična revija* 68/3, 335–352.

Dejan GABROVŠEK, Domen KRVINA, 2022: Skladenjsko razmerje med istoizraznim prislovom in veznikom – opis glede na njuno mesto in funkcijo v povedi ter obravnava zlasti v SSKJ, *Slavistična revija* 70/4, 573–589.

Dejan GABROVŠEK, Domen KRVINA, 2023: Vloga permutativnosti pri določanju in razvrščanju skladenjskih pomenov. *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*. 59–75. Uredili Mojca Schlamberger Brezar, Mojca Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Dejan GABROVŠEK, Andreja ŽELE, 2019: Tipologija stavčnočlenskih odvisnikov v slovenščini, *Slavistična revija* 67/3, 487–507.

Nataša GLIHA KOMAC et al., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Martin HASPELMATH, 2004: Coordinating constructions: An overview. 3–39. *Coordinating constructions*. Uredil Martin Haspelmath. Amsterdam: Benjamins.

Domen KRVINA, Andreja ŽELE, 2018: Vezniki: poskus opredelitve njihove vloge v slovenskih zloženih povedih, *Jezi-koslovni zapiski* 24/1, 7–25.

Breda POGORELEC, 2021: *Veznik v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Marko SNOJ, Andreja ŽELE, 2022: Merila za razločevanje med medmeti in členki, *Slavistična revija* 70/4, 557–572.

Jože TOPORIŠIČ, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Andreja ŽELE, 2014: *Slovar slovenskih členkov*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Andreja ŽELE, 2016: Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravilni prislovnodoločilni odvisniki, *Slavistična revija* 64/2, 81–94.

Andreja ŽELE, 2016a: Vezniki: poskus opredelitve njihove vloge v slovenskih zloženih povedih, *Filološke pripombe* 14/1, 246–258.

Fran: <https://www.fran.si/>

Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>

Korpus Gigafida v orodju NoSketch Engine: https://www.clarin.si/noske/sl.cgi/first_form

CONJUNCTIONS AND WORD ORDER: LEXICOGRAPHIC AND SYNTACTIC PERSPECTIVES

Summary

A conjunction is defined by the initial position in the sentence which it connects: this is called a conjunctive clause. Words which can be placed in this position are conjunctions, particles, adverbs and pronouns. To define the primary word class of a particular word it is important to examine whether the word occurs in the conjunctive position only in certain cases (and thus in certain senses) or in all or most cases, as this is one of the criteria for determining their word class. Words that always occur in the conjunctive position are also conjunctions in terms of their word class. Words that appear in the conjunctive position only in some cases are examples of conversion, for instance, interrogative pronouns. This criterion is particularly important in distinguishing between conjunctions and particles: if a word can occur only in the conjunctive position, it is a conjunction; if it can occur in other positions as well, it is a particle. A conjunction can be part of a phrase, especially a noun phrase. These are the cases in which pronouns have been converted into conjunctions. The whole phrase is placed at the beginning of the sentence, regardless of the topicality. The subordinating conjunction may be preceded by a particle, an adverb or another conjunction. A coordinating conjunction on the other hand can never be preceded by another word. The only exception is a two-part conjunction, where the first part of the conjunction is placed before the word which it emphasises, but not necessarily at the beginning. The word order of conjunctions is crucial in determining the word class of words functioning as conjunctions, which is important both from lexicographic and syntactic perspectives.